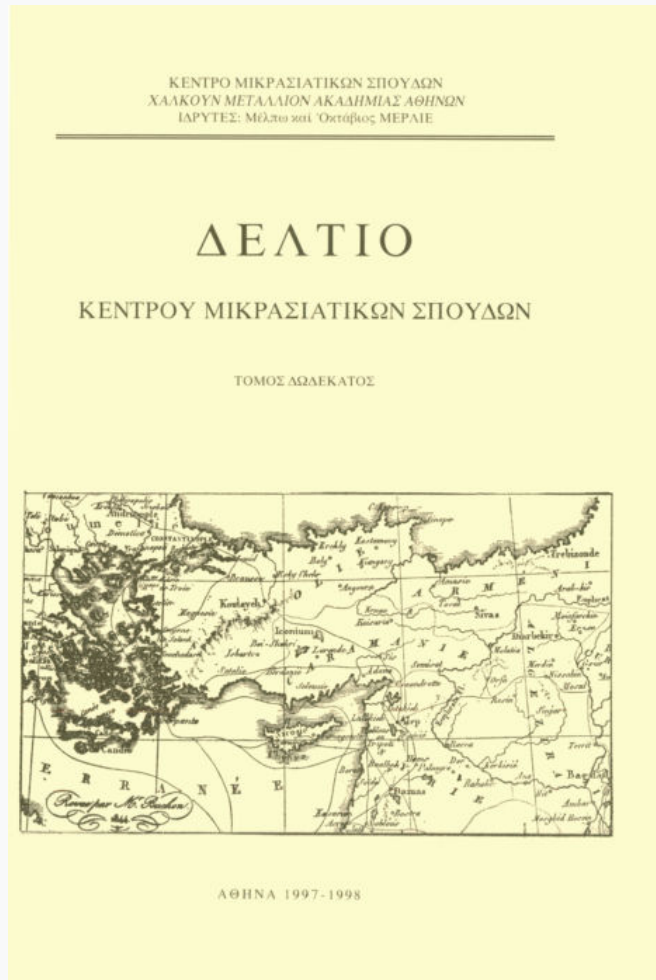

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 12 (1997)

Η πρώτη έντυπη Ελληνική μετάφραση από την Τουρκική λογοτεχνία (1800)

Γιώργος Κεχαγιόγλου

doi: [10.12681/deltiokms.79](https://doi.org/10.12681/deltiokms.79)

Copyright © 2015, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κεχαγιόγλου Γ. (1997). Η πρώτη έντυπη Ελληνική μετάφραση από την Τουρκική λογοτεχνία (1800). *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 12, 155–166. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.79>

Η ΠΡΩΤΗ ΕΝΤΥΠΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ (1800)

*Στή μνήμη τοῦ Νικόδημου, φτωχοῦ τουρκόφωνου παραμυθᾶ
στό Νέβσεχιρ καί τελευταίας χαρούμενης ἀνάμνησης τοῦ πατέρα μου*

Μολονότι στή μακρόχρονη γνωριμία τοῦ μεσαιωνικοῦ καί τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ μέ τὰ τουρκ(ομαν)ικά φύλλα¹ δέν ἔπαψαν οἱ μεταξῦ τους γραμματικακές σχέσεις, μολονότι λογοτεχνικό, «προλογοτεχνικό» καί «παραλογοτεχνικό», λαϊκό ἢ «ἀνώνυμο» (ἔμμετρο ἢ πεζό, κυρίως ἀφηγηματικό) ὕλικό κυκλοφοροῦσε προφορικά ἀνάμεσα στοὺς ἑλληνόγλωσσους καί τουρκόγλωσσους πληθυσμούς τῆς Ἑγγύς καί Μέσης Ἀνατολῆς, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καί κατόπιν τῶν Βαλκανίων σέ ὁλόκληρη τὴν περίοδο τῆς στενότερης ἐπαφῆς τους (11ος αἰ. κ.ἔ.),² μολονότι χειρόγραφο ὕλικό τουρκικῶν μεταφράσεων ἔργων τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας, καί νεοελληνικῶν μεταφράσεων ἔργων τῆς τουρκικῆς γραμματείας εἶναι γνωστό, ἂν καί σχεδόν ἀδιερεύνητο,³ μολονότι οἱ «γραικοτουρκικῆς» (καραμανλίδικες) ἔντυπες μεταφράσεις (ἀπὸ τὰ ἑλληνικά στὰ τουρκικά, ἀλλὰ σ' ἑλληνικό ἀλφάβητο) ξεκινοῦν, γιὰ τὰ μὴ λογοτε-

1. Βλ., πρόχειρα, γιὰ τὴ μεσαιωνικὴ περίοδο, τὴ βιβλιογραφία τοῦ G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Βερολίνο 1958. Δέν ὑπάρχει, γιὰ τὴν ὥρα, ἀνάλογη γενικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὴ νεοελληνικὴ περίοδο.

2. Οἱ μαρτυρίες ἀφθονοῦν ιδιαίτερα γιὰ τὴ λαϊκὴ ἀφήγηση (παραμῦθια, ἀνέκδοτα, ἱστορικῆς καί θρησκευτικῆς παραδόσεις κτλ.), καί δέν προέρχονται μόνο ἀπὸ ἀνατολίτες καί δυτικοὺς περιηγητές· ἡ νεοελληνικὴ δραστηριότητα στὴν πρόσληψη περσοαραβικῆς, ἀρχικά, καί τουρκικῆς, κατόπιν, προϋσλαμικῆς, εἴτε ἰσλαμικῆς ὕλης ἐπεκτείνεται, ἐπίσης, στὸν τομέα τῶν μεταφράσεων, παραφράσεων καί διασκευῶν θρησκευτικῆς γραμματείας γιὰ ἑλληνόγλωσσους μουσουλμάνους, ιδιαίτερα τῆς Βαλκανικῆς (Ἑπίρειος, Ἀλβανία κ.ἄ.), ποὺ μόλις τώρα ἀρχίζουν νὰ μελετιοῦνται σοβαρά, ιδιαίτερα ἀπὸ γλωσσολόγους.

3. Δέν ἔχει γίνει ἀκόμα προσπάθεια βιβλιογραφικῆς καταγραφῆς οὔτε, φυσικά, ποσοτικῆς ἢ ποιοτικῆς ἀποτίμησής του. Γιὰ τὴ νεοελληνικὴ δραστηριότητα ὡς τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ., ὁ ἐρευνητὴς μπορεῖ νὰ ξεκινήσει ἀπὸ τὶς παλαιότερες, καί μὴ εἰδικές, βιβλιογραφικῆς καί βιοεργογραφικῆς προσπάθειες τῶν Γ. Ζαβίρα, *Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον* (1804), καί Κ. Ν. Σάθα, *Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων...* (1868), ἀλλὰ χρειάζεται νὰ ἐξετάσει, τουλάχιστον, ὅλους τοὺς δημοσιευμένους ὡς σήμερα Καταλόγους (νεο)ελληνικῶν χειρογράφων, ὅπου δέν λείπουν οἱ ἐνδείξεις μεταφράσεων ἀπὸ τὰ τουρκικά.

χνικά έργα, ήδη από το 1584 και, αὐτοτελῶς, ἀπὸ τὸ 1718,⁴ καὶ μολονότι οἱ πρῶτες γνωστές χειρόγραφες ἑλληνικές μεταφράσεις τουρκικῆς «προλογοτεχνικῆς» ἢ «παραλογοτεχνικῆς» ὕλης ἀνάγονται στὸ πρῶτο, πιθανότατα μιὰ στὸ 18ου αἰ.,⁵ δὲν διαθέταμε ὡς τώρα καμιὰν ἐνδειξὴ γιὰ ἔντυπα μετάφραση τουρκικοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου πρὶν ἀπὸ τὸν προχωρημένο 19ο αἰ.⁶ Ἐπόμενο ἦταν, λοιπόν, νὰ θεωρεῖται γενικὰ ἀπὸ τὴ γραμματολογικὴ ἔρευνα, πού ἐκτιμᾷ κυρίως τὴν «καθαυτὸ λογοτεχνία» καὶ τὰ ἔντυπα τεκμήριά της, ἀπειροελάχιστη ἢ (ἰσλαμικὴ καὶ) τουρκικὴ συμβολὴ στὴ νεοελληνικὴ γραμματεία⁷

4. Βλ. S. Salaville - E. Daleggio, *Karamanlidika...*, τόμ. 1: 1584-1850, Ἀθήνα 1958, καὶ Ἐ. Μπαλιὰ, *Karamanlidika. Additions (1584-1900)...*, Ἀθήνα 1987· *Karamanlidika. Nouvelles additions et compléments, I*, Ἀθήνα 1997 (ὅπου καὶ χρησιμότητα βιβλιογραφία γιὰ τὴ «γραικοτουρκικὴ» γραμματεία).

5. Βλ., π.χ., τὶς πρῶτες γνωστὲς χειρόγραφες μεταφράσεις ἱστοριῶν-ἀνεκδότων τοῦ *Νασρεντίν Χότζα* (στὰ νεοελληνικά καὶ στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά), πού ἐνδέχεται νὰ ἀνήκουν στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰ. καὶ νὰ χρησιμοποιήθηκαν ἀκόμη καὶ στὴ νεοελληνικὴ (φαναριώτικη) ἐκπαίδευση: Γ. Κεχαγιόγλου, «Ἐνας Ὀθωμανὸς Αἰσώπος στὴν αὐλὴ τῶν Μαυροκορδάτων καὶ τοῦ Ὄθωνα: Οἱ πρῶτες σωζόμενες ἑλληνικὲς μεταφράσεις τοῦ *Νασρεντίν Χότζα*» *Μολυβδοκονδυλοπελεκητής* 4 (1993), σσ. 7-41 (καὶ συνοπτικότερη μορφή στὸν τόμο *Ὁφειε τῆς λαϊκῆς καὶ τῆς λόγιας νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. 5η Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση ἀφιερωμένη στὸν Γιάννη Ἀποστολάκη, Θεσσαλονίκη, 14-16 Μαΐου 1992 [ΕΕΦΣΠΘ. Τεύχος Τμήματος Φιλολογίας, Παράρτημα ἀριθμ. 5], Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 159-181).*

6. Ἡ πρώτη, μὴ αὐτοτελὴς συλλογὴ ἔντυπων μεταφράσεων πού συμπεριλαμβάνει τουρκικὴ καὶ ἀραβικὴ πεζὴ ἀφηγηματικὴ ὕλη εἶναι, σύμφωνα μὲ τὰ γνωστὰ βιβλιογραφικὰ δεδομένα, οἱ *Μῦθοι, μυθιστορία καὶ διηγήματα ἠθικά καὶ ἀστεία* τοῦ Δ. Κ. Χατζηασάνη Βυζάντιου (Ἀθήνα 1839).

7. Γιὰ τὶς γενικότερες γραμμὲς τοῦ νεοελληνικοῦ ἀνατολισμοῦ, καὶ γιὰ ὀρισμένα αἷτια πού καθόρισαν ἢ ἐμπόδισαν τὴν ἀνάπτυξή του βλ., ἐκτὸς ἀπὸ τὴ βιβλιογραφία τῆς σσμ. 5, καὶ Anna Tabaki, «Un aspect des Lumières néohelléniques: L'approche scientifique de l'Orient. Le cas de Dimitrios Alexandridis», *Ἑλληνικά* 35 (1984), σσ. 316-337, καθὼς καὶ τὶς ἐργασίες μου: «*Χίλιες καὶ Μία Νύχτες*: Σταθμοὶ στὶς τύχες τοῦ ἔργου καὶ ἡ μετάφραση τοῦ Κώστα Τρικογλίδη», *Διαβάζω* 33 (1980), σσ. 42-59· «Ὁ βυζαντινὸς καὶ μεταβυζαντινὸς *Συντίπας*: Γιὰ μιὰ νέα ἔκδοση», *Graeco-Arabica* 1 (1982), σσ. 105-130· «Οἱ ἔντυπες νεοελληνικὲς μεταφράσεις τοῦ 18. αἰ.: Παρατηρήσεις καὶ ἀποτιμήσεις», *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 32/6 (1982), σσ. 229-237· «Δύο ἀβιβλιογράφητες ἐκδόσεις: *Μυθολογικὸν Συντίπα* (1755) - *Ἀραβικὸν Μυθολογικὸν* (1846)», *Ἑλληνικά* 34 (1982-3) [1984], σσ. 494-498· «Ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Ἀσία ὡς τὴν Ἀνδαλουσία: Δείγματα τῆς λογοτεχνίας τοῦ Ἀραβικοῦ Μεσαίωνα στὴν Ἑλλάδα τοῦ Μεσοπολέμου, I (*Συντίπας ἢ Οἱ Πανουργίες καὶ οἱ Μηχανορραφίες τῶν Γυναικῶν*, μετάφρ. Κ. Τρικογλίδη, Ἀθήνα 1982), II (*Τὸ Περιβόλι τῆς Ἀγάπης* (Ἄγνωστος Ἀραβὰ ποιητῆ), μετάφρ. Κ. Τρικογλίδη, Ἀθήνα 1982)», *Διαβάζω* 73 (1983), σσ. 50-55 καὶ 74 (1983), σσ. 53-56· «Λεπτομέρειες στὴν τοιχογραφία τοῦ παλαιστινιακοῦ ἀγῶνα, μέσω μιᾶς κυπριακῆς περιδιάβασης (*Σύγχρονοι Παλαιστίνιοι πεζογράφοι*, Ἐπιλογὴ-μετάφρ. Ντίνα Κατσούρη, Ἀθήνα 1983)», *Διαβάζω* 85 (1984), σσ. 56-61· «Ἡ πρώτη ἔντυπη ἑλληνικὴ μετάφραση τῆς διήγησης *Alf layla wa-layla* (*Χίλιες καὶ Μία Νύχτες*), *Graeco-Arabica* 3 (1984), σσ. 213-228· «Modern Greek Orientalism

καί ανύπαρκτη ή τουρκική συμμετοχή στην προεπαναστατική λογοτεχνία.⁸

and Literary Responses to the Arabic East (18th Century-ca. 1830)», στον τόμο A. Moala (έπιμ.), *Orient et Lumières. Colloque de Lattaquié 29 septembre - 2 octobre 1986*, Γκρενόμπλ 1987, σσ. 75-83· «Modern Greek Orientalism: A Preliminary Survey of Literary Responses to the Arab World», *Modern Greek Studies Yearbook* 3 (1987) [1988], σσ. 75-97· «Translations of Eastern "Novels" and their Influence on Late Byzantine and Modern Greek Fiction (11th-18th Centuries)», στον τόμο R. Beaton (έπιμ.), *The Greek Novel AD 1-1985*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη-Sydney 1988, σσ. 156-166· «Νεοελληνικός Ανατολισμός: Συνέχεια και άουνέχεια στις γραμματειακές προσεγγίσεις του άραβικού κόσμου», στον τόμο *Μνήμη Λίνου Πολίτη*, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 157-165· *Τά Παραμύθια τής Χαλιμάς*, τόμ. Α'-Δ', Άθήνα 1988-1994· «The Discontinuity of Greek Literary Responses to the Arab World (18th - 20th Centuries)», *Journal of Modern Greek Studies* 7,1 (1989), σσ. 65-76· «1790-1800: Γέννηση, αναβίωση, ανατροφοδότηση ή επανεκτίμηση τής έλληνικής έρωτικής πλασματικής πεζογραφίας;», *Σύγκριση/Comparaison* 2-3 (1991), σσ. 53-62· «Νεοελληνική πεζογραφία με ανατολική προέλευση και ή αναβίωση τής νεοελληνικής πεζογραφικής μυθολογίας στον 18ο αιώνα», *Graeco-Arabica* 5 (1993), σσ. 287-293· «Όφεις του νεοελληνικού "ανατολισμού": Η συμβολή των Κυπρίων λογοτεχνών τής Αιγύπτου», στον τόμο Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπουργείου Παιδείας [Κύπρου] (έπιμ.), *Πρακτικά Συμποσίου "Οί Κύπριοι λογοτέχνες τής Αιγύπτου" (Λευκωσία, 11-12 Απριλίου 1991)*, Λευκωσία 1993, σσ. 29-48· «Traduzioni neogreche del XVIII secolo: l'italiano come lingua veicolare» (μτφρ. A. Gentilini), στον τόμο M. Vitti (έπιμ.), *Testi letterari italiani tradotti in greco (dal '500 ad oggi)*, Βιτέρμπο 1994, σσ. 139-152· «Νεοελληνική άφηρηματική λογοτεχνία και ξένες παραδόσεις. Η ποικιλία των "ανατολικών" και "δυτικών" συμβολών κατά τον 18ο αιώνα», στον τόμο *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Συγκριτικής Γραμματολογίας. Σχέσεις τής έλληνικής με τίς ξένες λογοτεχνίες, 28.11-1.12.1991*, Άθήνα 1995, σσ. 67-83· «Αβιβλιογράφητες εκδόσεις του *Νασρεντίν Χότζα* (Σμύρνη 1848, Άθήνα 1860, 1861)», *Έλληνικά* 45 (1995), σσ. 362-371· «Η σπασμωδική συγκριτική γραμματική του Νέου Έλληνισμού και ή "γραματοτουρκική" διασκευή του *Πολυπαθούς* του Γρ. Παλαιολόγου», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 11 (1995-1996), σσ. 125-136· «Άπό τά Έρωτος άποτελέσματα του Ί. Καρατζά ως τον Θέρσανδρο του Έ. Φραγκούδη: στίς άπαρχές τής Νεοελληνικής και τής νεότερης Κυπριακής πεζογραφίας», *Σημείο* 4 (1996 [1997]), σσ. 111-136· «Όθωμανικά συμφραζόμενα τής έλληνικής έντυπης πεζογραφίας. Άπό τον Γρηγόριο Παλαιολόγο ως τον Εύαγγελινό Μισαηλίδη», στον τόμο Ν. Βαγενάς (έπιμ.), Άπό τον Λέανδρο στον Λουκή Λάρα. *Μελέτες για την πεζογραφία τής περιόδου 1830-1880*, Ηράκλειο 1997, σσ. 79-91.

Είναι ένδεικτικό ότι ακόμη και μείζονα έμμετρα νεοελληνικά έργα με τουρκαλβανικό και ισλαμικό προσανατολισμό, όπως ή λεγόμενη «Αλπασιάδα» του Χατζησεχρέτη (άρχές του 19ου αι.) που, ως προς τό μήκος τής, μπορεί νά συγκριθεί μόνο με τον *Έρωτόκριτο* του καθολικού βενετοκρατικού Βισέντσου Κορνάρου και με την *Όδύσεια* του άθεου άραβοκρατικού Νίκου Καζαντζάκη, έμειναν ως σήμερα ανέκδοτα στο σύνολό τους και σχεδόν άσχολιαστα από τή νεότερη έρευνα, άν εξαιρέσουμε εύάριθμες εργασίες όρισμένων ξένων έρευνητών και τήν ένθερμη προσοχή διεθνιστών πολιτών του κόσμου, όπως ο ύπερρεαλιστής Νίκος Έγγονόπουλος.

8. Έλάχιστες, π.χ., από τίς πρόσφατες εργασίες για τά λεγόμενα «φαναριώτικα συγγραήματα» (και τίς άνθολογίες τους, βλ. παρακάτω, σημ. 24, και *Μισαγιά*, Άνθολόγιο *Φαναριώτικης ποίησης κατά τήν έκδοση Ζήση Δασούτη...*, έπιμ., Άθήνα 1993, και τή σχετική βιβλιοκρισία μου στα *Έλληνικά* 43 (1993), σσ. 448-469) διερευνών

Τὸ τεκμήριο πὸν περιγράφω συνοπτικά ἐδῶ ἀλλάζει, νομίζω, τὴν εἰκόνα τῶν γνώσεών μας, τουλάχιστον σὲ ὄ,τι ἀφορᾷ τὰ χρονολογικά καθέκαστα. Ἀπὸ ἀνέκδοτο ἀρχεῖακὸ ὕλικὸ προκύπτει ὅτι στὰ 1800, δηλαδή τὴν τελευταία χρονιά τοῦ 18ου αἰ., καὶ τριανταεννέα ὀλόκληρα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν μὴ αὐτοτελή, καὶ ὄχι καθαρὰ λογοτεχνική, ἀθηναϊκὴ ἐκδοσὴ τῶν *Μύθων, μυθιστοριῶν καὶ διηγημάτων ἠθικῶν καὶ ἀστείων* τοῦ Βυζάντιου, δηλαδή τοῦ Κωνσταντινουπολίτη, ἀραβοθρεμμένου καὶ τουρκοθρεμμένου Δ. Κ. Χατζησάλη,⁹ τυπώθηκε, ἢ ἦταν ἐτοιμὴ νὰ τυπωθεῖ, ἡ πρώτη αὐτοτελὴς μετάφραση ἔργου τῆς τουρκικῆς γραμματείας στὰ ἑλληνικά, καὶ μάλιστα στὸ παλαιότερο ἐνεργὸ κέντρο τῆς ἑλληνικῆς βιβλιοπαγωγῆς, τὴ Βενετία, καί, πιθανότατα, στὸ σημαντικότερο τυπογραφεῖο τοῦ Πάνου Θεοδοσίου.

Πρόκειται γιὰ μιὰν ἔγγραφη βεβαίωση τῆς βενετικῆς λογοκρισίας ἀπὸ 13.9.1800, πὸν σώζεται στὰ Κρατικά Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας, στὴ σειρὰ τῶν Ἀναμορφωτῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάντοβας, ὑπογράφεται ἀπὸ τὸν γνωστὸ γιὰ τὴ λογοκριτικὴ, τυπογραφικὴ καὶ μεταφραστικὴ δραστηριότητά του λόγιό ιερέα τῆς Βενετίας Ἰωάννη Λίτινο¹⁰ καὶ ἀφορᾷ δύο ἑλληνικὲς

τὴν ἀναμφισβήτητη, γιὰ ὅποιον δεῖ συγκριτικὰ τὸ γνωστὸ ὕλικὸ, ἀμφοβαία σχέση τῶν νεοελληνικῶν μὲ τὰ ὀθωμανικά (τουρκικά κ.ἄ.) λυρικά ποιήματα καὶ τραγούδια τῆς ἐποχῆς, ἐνῶ ἐπιμένουν ἀπρόσφορα στὴ θεωρία τῆς δῆθεν ἀμεσης ἐπίδρασῆς τους ἀπὸ τὴ γαλλικὴ *poésie fugitive*.

9. Βλ. παραπάνω, σμ. 6.

10. A.S.V., *Riformatori dello Studio di Padova*, φ. 333, ἀρ. 592. Ἀμέσως πρὶν (ἀρ. 591) ὁ ἴδιος ἐντεταλμένος ἀναγνώστης, στὰ λατινικά καὶ μὲ τὴν ἴδια ἡμερομηνία (Εἰδοὶ Σεπτεμβρίου=13.9.1800· τὸ ἔγγραφο συνοδεύεται καὶ ἀπὸ μεμονωμένες βεβαιώσεις τῆς βενετικῆς Συντεχνίας τῶν Βιβλιοπωλῶν καὶ Τυπογράφων, ὀρισμένες ἀπὸ τίς ὁποῖες φέρουν τὴ χρονολογία 23.10.1800), προτείνει γιὰ ἔγκριση δεκατρεῖς λειτουργικῆς, θεολογικῆς, ἐγκυκλοπαιδικῆς, ἱστορικῆς καὶ λογοτεχνικῆς ἐκδόσεις τοῦ τυπογραφείου Θεοδοσίου, ἔνδεκα ἀπὸ τίς ὁποῖες εἶναι, ἀπ' ὅσο γνωρίζω, ἀβιβλιογράφητες. Οἱ περισσότερες ἀπαντοῦν, πάντως, σὲ βιβλιοπωλικὸ κατάλογο τοῦ τυπογραφείου (1802· βλ. Τ. Ε. Σκλαβενίτης, «Βιββιολογικά Α'», *Μνήμων* 8 (1980-2), σσ. 337-369), πράγμα πὸν σημαίνει ὅτι ἐκδόθηκαν· ἀνάμεσά τους, ἐκτός ἀπὸ τίς καθαυτὸ λειτουργικῆς καὶ θεολογικῆς, εἶναι καὶ ὁ *Νέος Παράδεισος, ὁ Χρονογράφος* τοῦ Ψευδοδωρθόου —κάτι πὸν ἐπιβεβαιώνει τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Τ. Ε. Σκλαβενίτη, ὁ.π., σ. 347, γιὰ λανθάνουσα ἐκδοσὴ— καὶ οἱ ἐξῆς λογοτεχνικῆς ἐκδόσεις: τρίτομη ἐκδοσὴ τῶν *Κωμωδιῶν* τοῦ Goldoni (πὸν πλῆθὸν ἀποτελεῖ ἐπανεκδοσὴ τῶν βιενέζικων ἐκδόσεων τῶν Π. Λαμπαντισιώτη καὶ Σπ. Βλαντῆ, βλ. Α. Gentilini Grinzato, «In margine alla fortuna di Carlo Goldonii in Grecia», *Studi Goldoniani* 4 (1976), σσ. 173-174· στὸν κατάλογο τοῦ 1802 διενεργεῖται ὅτι διατίθενται οἱ ἐξῆς κωμωδίαι: *Ἡ στοχαστικὴ καὶ ὄρατα χίρα· Ἡ ἀρετὴ τῆς Παμέλας· Διχόνοια πενθερᾶς καὶ νύφης*), ἐπανεκδοσὴ τῶν βιενέζικων *Ἐρωτος ἀποτελέσματα...* (πὸν δὲν μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Μ. Vitti, I*** K***, *Ἐρωτος ἀποτελέσματα...*, Ἀθήνα 1989, σ. 40) καὶ τῆς βιενέζικης τετράτομης *Νέας Χαλιμᾶς* (στὸν κατάλογο τοῦ 1802: *Μυθολογικὸν Ἀραβικόν, ἦτοι ἐξακολοιθησῆς τῆς Χαλιμᾶς εἰς τόμους 4*· βλ. *Τὰ Παραμύθια τῆς Χαλιμᾶς*, ὁ.π., σμ. 7, τ. Β', σ. 9*, καὶ τ. Γ', σ. 9*).

Γιὰ τὸν ζακυνθινὸ Ἰ. Λίτινο (ἢ Λιτίνο), πὸν πρέπει νὰ πέθανε ἀνάμεσα στὰ 1806 καὶ

ἀβιβλιογράφητες ἔντυπες μεταφράσεις: τὴ γνωστὴ ἀπὸ τὶς ἀρκετές, ἀλλὰ συνήθως μὴ αὐτοτελεῖς, ἐκδόσεις τῆς νεοελληνικῆς μετάφραση (ἢ, καλύτερα, παράφραση) ἀπὸ τὰ γαλλικὰ τοῦ ἔργου τοῦ Marmontel *Ἡ Βοσκοπούλα τῶν Ἄλπεων*,¹¹ καὶ μὴν ἄγνωστη νεοελληνικῆς μετάφραση ἀπὸ τὰ τουρκικὰ, πού, κατὰ τὴ λατινικὴ διατύπωση τοῦ ἐγγράφου, τιτλοφορεῖται *Eventus Rhexphae et Michrae* (βλ. εἰκ. 1):¹²

1809, καὶ ἦταν «πρῦτανης» τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου στὴν Πάντοβα, «δημόσιος ἐπιθεωρητής» (Pubblico Revisore, Revisore) τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων στὴ βενετικὴ λογοκρισία ἀπὸ τὸ 1795 κ.έ., «βασιλικὸς/αὐτοκρατορικὸς λογοκριτής» ἢ «ἐπιθεωρητής» (Censore Regio, Regio Revisore) στὰ χρόνια τῆς πρώτης αὐστριακῆς Κατοχῆς (1798-1806), ἀλλὰ καὶ λόγιος συγγραφέας (ὁ Καταρτζής, στὸν μεταφραστικὸ πρόλογό του στὴ μετάφραση τῶν *Πολιτικῶν* τοῦ G. Réal de Curban, βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶς, ἐπιμ., *Δημήτριος Καταρτζής, Τὰ Εὐρισκόμενα*, Ἀθήνα 1970, σ. 315 σημ. 1, παινεὺει τὸ ἔργο τοῦ «δασκάλου τῆς Μπάντοβας Λιτίνου» Ἀσφαλῆς ὁδηγία τῆς κατὰ Χριστὸν ἠθικῆς ζωῆς, Πάντοβα 1774, 1784, γὰ τὴν καλὴ «ρωμαϊκὴ» γλῶσσα του· στὸν Λίτινο ἀποδίδεται, ἐπίσης, ἀπὸ μερικοὺς, καὶ τὸ *Σύνταγμα Γραφικῆς Θεολογίας*, Βενετία, Θεοδοσίου, 1795) καὶ ὁ πρῶτος Ἑλληνας μεταφραστής τοῦ John Locke ἀπὸ τὰ ἰταλικά (1796), βλ. Γ. Γ. Λαδᾶς-Α. Δ. Χατζηδημῶς, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1796-1799*, Ἀθήνα 1973, σ. 22· Θ. Ἰ. Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466 ci. - 1800)*, τόμ. 1, Ἀθήνα 1984, σ. 31 ἄρ. 355, 267 ἄρ. 3617, 3618, 3623· Γ. Βελουδῆς, *Τὸ ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο τῶν Γλυκῆδων στὴ Βενετία (1670-1854)...*, Ἀθήνα 1987, σσ. 82, 89, 143, 169 σημ. 182, 328-330 καὶ Paschalis M. Kitromilides, «John Locke and the Greek Intellectual Tradition: An Episode in Locke's Reception in South-East Europe», στὸν τόμο G. A. J. Rogers (ἐπιμ.), *Locke's Philosophy*, Ὁξφόρδη 1994, σσ. 217-235 καὶ ἰδίως σσ. 226-227.

Γιὰ τὴ διαδικασία ἐγκρισης τῶν βενετικῶν ἐκδόσεων βλ. Γ. Βελουδῆς, ὁ.π., καὶ Γ. Σ. Πλουμίδης, *Τὸ βενετικὸν τυπογραφεῖον τοῦ Δημητρίου καὶ τοῦ Πάνου Θεοδοσίου (1755-1824)*, Ἀθήνα 1969· βλ., ἐπίσης ὀρισμένες λεπτομέρειες ποὺ περιγράφονται στὸ σημειώμα μου «Πρόσθετα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐγκριση τῆς *Ἱστορίας χρονολογικῆς*... τοῦ Ἀρχιμανδριότη Κυπριανοῦ ἀπὸ τὴ βενετικὴ λογοκρισία» *Μικροφιλολογικά* 1 (Ἀνοιχτὴ 1997), σσ. 3-9.

11. Γιὰ τὶς γνωστὲς προεπαναστατικὲς (καὶ χωρὶς ἐξαιρέση κεντροευρωπαϊκῆς) ἔντυπες ἑλληνικὲς ἐκδόσεις (Βιέννη 1797, τμῆμα τοῦ *Ἠθικοῦ Τρίποδος* τοῦ Ρήγα· Πέστη 1811, αὐτοτελεῖς, μαζὶ μὲ τὸ γαλλικὸ κείμενο· Ὁφένη [= Βούδα] 1815, τμῆμα τοῦ *Ἠθικοῦ Τρίποδος*) τῆς μετάφρασης τοῦ διάσημου ἀπὸ τὴν ἑκτὴ δεκαετία τοῦ 18ου αἰ. κ.έ. γαλλικοῦ ἔργου («La Bergère des Alpes», μῦθος ἀπὸ τὶς ἱστορίες τῶν *Contes moraux*) βλ. Γ. Γ. Λαδᾶς-Α. Δ. Χατζηδημῶς, ὁ.π., σημ. 10, σσ. 76-81 (ἄρ. 67)· Θ. Ἰ. Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία (1466 ci.-1800)*, τόμ. 1, Ἀθήνα 1984, ἄρ. 4799· Δ. Σ. Γκίνης-Β. Γ. Μέξας, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, 1800-1863...*, τόμ. 1, Ἀθήνα 1939, σσ. 107-108, 141 (ἄρ. 654, 877)· Λ. Βρανούσης, «Ρήγας καὶ Marmontel», στὸν τόμο *Ἑλληνογαλλικά. Ἀφιέρωμα στὸν Roger Milliet...*, Ἀθήνα 1990, σσ. 121-157 (τὸ ἄλυτο, στὸ μελέτημα τοῦ Λ. Βρανούση, ὁ.π., σ. 152, σημ. 45, ζήτημα τῆς διάθεσης ἀντιτύπων τῆς ἑλληνικῆς μετάφρασης στὴ Βενετία πρὶν ἀπὸ τὸ 1812 λύνεται τώρα, μὲ τὴ βάσιμη ἐνδειξη ὅτι ὑπῆρχε βενετικὴ ἐκδοσις τοῦ 1800).

12. Δημοσιεύω τὸ κείμενο μαζὶ μὲ δική μου μετάφραση. Σημειῶνω ὅτι στὸ λατινικὸ πρωτότυπο ἀπαντᾶ ἡ ἰδιαίτερα σπάνια ἀναφορὰ στὴν Ὁρθόδοξη Θρησκεία (ἐνῶ στὸ ἀμείσως προηγούμενο ἔγγραφο τοῦ ἴδιου λογοκριτῆ, ὁ.π., σημ. 10, περιλαμβάνεται ἡ τυπικότερη καὶ πολὺ ἐνδύτερη ἀναφορὰ «...S(ancta) Religioni») καὶ ὅτι ὁ τίτλος τῆς μετάφρα-

Testor ac confirmo nihil contineri contrarium Orthodoxæ
Religionī, bonis moribus ac Princi<pi>bus in hisce
Libris: primi titulus est *La pastorella delle Alpi*
e Gallico sermone in Græcum translati,
alterius, *Eventus Rephæ et Michræ*
e Turcarum idiomate in Græcum translati.
Idus Sept(em)bris MD.CCC Venetiis.
Joannes Litinus C(ensor). R(egius).

[Μαρτυρῶ καὶ βεβαιῶν ὅτι τίποτε τὸ ἀντίθετο πρὸς τὴν Ὁρθόδοξη Ὁρησθεία, τὰ χρηστά ἦθη καὶ τοὺς ἄρχοντες δὲν περιέχεται σὲ τοῦτα ἐδῶ τὰ Βιβλία: τίτλος τοῦ πρώτου, ποὺ εἶναι μεταφρασμένο ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ γλῶσσα στὴν Ἑλληνικὴ, εἶναι Ἡ βοσκοπούλα τῶν Ἄλπεων· τοῦ δεύτερου, ποὺ εἶναι μεταφρασμένο ἀπὸ τὸ Τουρκικὸ ἰδίωμα στὸ Ἑλληνικόν, [τίτλος εἶναι] Συμβεβηκός/Συμβεβηκότα τοῦ Ρηφά,-έ, -ί/Ρεφά,-έ,-ί καὶ τῆς Μιχρά,-έ,-ί.

Στὶς εἰδούς τοῦ Σεπτεμβρίου 1800 στὴ Βενετία. Ἰωάννης Λίτινος, Β(ασιλικός) Λ(ογοκριτής).]

Δὲν γνωρίζουμε ἂν τελικὰ οἱ δύο αὐτὲς μεταφράσεις τυπώθηκαν καὶ κυκλοφόρησαν, κάτι ποὺ εἶναι πολὺ πιθανόν, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὴν τύχη τῶν περισσότερων ἀπὸ τὰ βιβλία ποὺ ἐγκρίσεις τους σώζονται στὰ ἀρχεῖα τῆς βενετικῆς λογοκρισίας· στὴν περίπτωση αὐτῆ, καὶ τὰ δύο βιβλία πρέπει νὰ κυκλοφόρησαν μέσα στὸ 1800, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸ διάστημα ποὺ χρειάζοταν συνήθως τὴν ἐποχὴ αὐτὴ γιὰ τὴν ἐκτύπωση ἐντύπων μικροῦ ἢ μεσαίου μεγέθους.¹³ Τὸ βέβαιο εἶναι πὼς μὲ τὴ διπλὴ αὐτὴ μαρτυρία δὲν ἀποκοτῆμε μόνο ἓναν πρόσθετο δείκτη γιὰ τὴν εὐρύτερη ἀκτινοβολία ἐνὸς γνωστοῦ ἔργου, τῆς ἑμμετρῆς ἐρωτικῆς-ποιμενικῆς μυθιστορίας («ἠθικῆς διήγησης»: conte moral). Ἡ βοσκοπούλα τῶν Ἄλπεων (ἀφοῦ μαθαίνουμε, χάρις στὴν πιθανότατα δευτέρη αὐτῆ, ἀβιβλιογραφητὴ ἑλληνικὴ ἔκδοσή της, πὼς εἴλκυσε ὄχι μόνον τὰ «νεοτερικότερα» ἐκδοτικὰ κέντρα τῆς Αὐστροουγγαρίας, μὰ καὶ τὴν «παραδοσιακότερη» Βενετία) ἀποκοτῆμε καὶ τὴν πρώτη, γιὰ τὴν ὥρα, πληροφορία γιὰ μιὰ ἐντυπὴ νεοελληνικὴ μετάφραση ἀπὸ τὰ του-

σης τῆς *Βοσκοπούλας τῶν Ἄλπεων* δὲν δίνεται στὰ λατινικά, ἀλλὰ στὰ ἰταλικά (μᾶλλον γιὰτὶ ἰταλικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου προϋπῆρχε καὶ ἦταν πασίγνωστη στὴ βενετικὴ βιβλιογραφία)· πάντως, πιθανότατα, ἡ νεοελληνικὴ ἔκδοση δὲν ἀποτελεῖ καινούρια μεταφραστικὴ προσπάθεια, ἀλλὰ βενετικὴ ἀνατύπωση ἀπὸ τὴν πρώτη, καὶ μὴ αὐτοτελὴ βιεννέζικη ἔκδοση τοῦ Ρήγα (βλ. παραπάνω, σημ. 11).

13. Ἄν, φυσικὰ, τὰ δύο ἐντυπα εἶναι παρόμοια ὡς πρὸς τὸν ὄγκο. Ἡ *Βοσκοπούλα τῶν Ἄλπεων* κυμαίνεται, στὶς πρώτες βιβλιογραφημένες ἐκδόσεις της, ἀνάμεσα στὶς 60 καὶ τὶς 80 σελίδες. Πάντως καὶ ὄγκωδέστερες ἐκδόσεις (τοῦ τυπογραφείου Θεοδοσίου) ποὺ ἐγκρίνονταν τὴν ἴδια ἡμερομηνία πρέπει νὰ τυπώθηκαν μέσα στὸ 1800 (βλ. παραπάνω, σημ. 10).

κικά, για την όποια μπορούμε να διατυπώσουμε, έδω, μερικές προκαταρκτικές προτάσεις και εικάσιες:

Ἡ διατύπωση καὶ ἡ δομὴ τοῦ τίτλου αὐτοῦ, ποὺ ταιριάζει σὲ λογοτεχνικό πιθανότατα ἔργο, ὀδηγεῖ στὴν ὑπόθεση πὼς ἡ μετάφραση ἀφορᾷ ὄχι μιὰν αὐτοῦσια λυρική σύνθεση (τοῦ τύπου, π.χ., τοῦ ἀνατολίτικου ἐπαινετικοῦ-πολεμικοῦ ἢ ἀναμνηστικοῦ «κασιντέ» (kasıda, kaside), ἀλλὰ ἓνα ἀφηγηματικό σύνθεμα (τοῦ τύπου, π.χ., τοῦ πολύμορφου ἀνατολίτικου hikāya, hikāye): μιὰ συλλογὴ δύο ἱστοριῶν ἢ ἀφηγήσεων (τῆς μιᾶς γιὰ τὸ πρῶτο, καὶ τῆς ἄλλης γιὰ τὸ δεύτερο πρόσωπο τοῦ τίτλου) εἴτε, τὸ πιθανότερο, μιὰν ἐνιαίαν ἐρωτική-περιπετειώδη ἀφήγηση (γιὰ τὰ δύο πρόσωπα τοῦ τίτλου)· ἂν ἰσχύει ἡ δεύτερη περίπτωση, φαίνεται νὰ ἀκολουθεῖται τὸ χνάρι τῶν τίτλων ποὺ εἶχαν οἱ περισσότερες ἐρωτικές-περιπετειώδεις μυθιστορίες/μυθιστορήματα μὲ ἀρχαία, μεσαιωνικὴ καὶ νεότερη προέλευση, πού, γιὰ τὸν νέο ἑλληνισμό καὶ τοὺς λαοὺς τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, εἶχαν ξανάρθει στὴ χειρόγραφη καὶ ἔντυπη μόδα ἀπὸ τὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 18ου αἰ. κ.έ.,¹⁴ καὶ συνήθως πρόβαλλαν τὰ δύο κύρια ὀνόματα ἐνὸς ἐρωτικοῦ ζευγαριοῦ. Ἔτσι τὸ πιθανότερο εἶναι πὼς οἱ δύο λατινικὲς γενικὲς *Rhephae*, *Michrae*, ἂν δὲν ἀποτελοῦν προσωποποιήσεις ὀθωμανικῶν προσηγορικῶν ὀνομάτων,¹⁵ ἀποδίδουν, κατὰ τὴ συννησιμένη σειρά τῶν μυθιστορικῶν τίτλων, ἓνα ἀρσενικό καὶ ἓνα θηλυκὸ κύριο ὄνομα, ἐνῶ ἡ πολὺσημη πρώτη λέξη τοῦ τίτλου, *Eventus*, ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι ὀνομαστικὴ ἐνικοῦ εἴτε πληθυντικοῦ, ἀποδίδει μᾶλλον τὴ συννησιμένη ὡς πρώτη λέξη τίτλων σὲ πεζές, ἐρωτικὲς ἢ περιπετειώδεις ἀφηγήσεις τῆς ἐποχῆς (ὅπως, π.χ., στίς ὁμώνυμες ἱστορίες τοῦ περιφημοῦ, στὰ χρόνια αὐτά, Ἀραβικοῦ Μυθολογικοῦ, 1757-62 κ.έ., καὶ τῆς συνέχειάς του, τῆς *Νέας Χαλιμᾶς*, 1791-4 κ.έ.) ἔνδειξη *Συμβεβηκός/Συμβεβηκότα* (= Συμβάν/Συμβάντα/Ἱστορία)· ἀναμενόμενῃ, σὲ μιὰ ἐρωτικὴ ἱστορία ἢ συλλογὴ ἐρωτικῶν ἱστοριῶν, θὰ ἦταν καὶ μιὰ

14. Γιὰ τὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 18ου αἰ., καὶ πρὶν ἀπὸ τὴ φιλολογικὴ προσπάθεια τοῦ Κοραῖ, βλ., πρῶχειρα, τὸ ἄρθρο μου «1790-1800: Γέννηση, ἀναβίωση, ἀνατροφοδότηση ἢ ἐπανεκτίμηση τῆς ἑλληνικῆς ἐρωτικῆς πλασματικῆς πεζογραφίας», ὁ.π. (σημ. 7), ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Τὸ ἐκλεκτικό, ἀλλὰ σοφὸ, συνταίριασμα τῶν προτιμήσεων τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ τῆς ἐποχῆς γιὰ τὸ ἀρχαιοελληνικό, τὸ βυζαντινὸ/μεσαιωνικό, τὸ δυτικοευρωπαϊκὸ καὶ τὸ ἀνατολικὸ νοβελιστικὸ ὕλικό (μυθιστορία, μυθιστόρημα, διήγημα) μόλις τώρα ἀρχίζει νὰ διερευνᾶται οἰσαστικότερα.

Στὴ νεοελληνικὴ παράδοση δὲν ἔλειπαν, βέβαια, καὶ οἱ τίτλοι μὲ ἓνα κύριο ὄνομα (συνήθως τοῦ ἀρσενικοῦ πρωταγωνιστῆ, στίς ποιητικὲς καὶ πεζὲς μυθιστορίες, πρβ. *Ἐρωτόκριτος* κ.ά., ἢ τῆς θηλυκῆς πρωταγωνίστριας, στὰ θεατρικὰ ἔργα, πρβ. *Ἐρωφίλη*, *Πανώρα* κ.ά.), καὶ ἀνάλογη συνήθεια τείνει νὰ ἐπικρατήσῃ ἀργότερα, στὰ χρόνια τοῦ ρομαντισμοῦ (*Λεάνδρος*, *Μεγακλῆς*, *Θέρσανδρος*, *Χαριτίνη*, κ.ά.). Οἱ περιπτώσεις, ὁμως, αὐτὲς δὲν ἀποτελοῦν τὸν κανόνα στὴν παραγωγή τοῦ 18ου αἰ.

15. Πρβ., π.χ., γιὰ τὸ πρῶτο τὰ *refāh* (ἀνεση, πολυτέλεια, καλοπέραση), *refī* (ὑψηλός, ἐξέχων, διάσημος), καὶ γιὰ τὸ δεύτερο τὸ *mihir/mihri* (ἥλιος, ἀγάπη, ἀφοσίωση).

άλλη σημασία του *Eventus*: 'Αποτέλεσμα/'Αποτελέσματα (= Κατάληξη/'Ολοκλήρωση), που θά ήταν εξίσου ταιριαστή σ' έναν τίτλο, ύστερα από την εκδοτική επιτυχία της συλλογής πεζών ερωτικών διηγημάτων *Έρωτος αποτελέσματα* (1792 κ.έ.), αν και ο διαφορετικός τρόπος λατινικής απόδοσης του τελευταίου αυτού τίτλου από τον ίδιο λογοκριτή σε άλλο, σύγχρονο έγγραφο (*Cupidinis effectus*) κάμνει τη δεύτερη αυτή δυνατότητα λιγότερο πιθανή.¹⁶

Από εδώ και πέρα οι υποθέσεις μας δεν μπορούν παρά να κινηθούν σε άκομη πιο όλισθηρό έδαφος.

Σε ό,τι αφορά, π.χ., τη μορφή του κειμένου (έμμετρο, πεζό, πεζό με ένθετα ή παρεμβλλόμενα στιχουργήματα;) θά εικάζαμε ότι, αφού είναι δηλωμένη ή άπευθείας ανατολική προέλευση, το πιθανότερο είναι να μην έχουμε άμιγλή έμμετρο¹⁷ ή πεζή¹⁸ διήγηση, αλλά το μικτό και άγαπητό είδος που γνωρίζουμε την εποχή αυτή (1790 κ.έ.) από μεταφρασμένα ή πρωτότυπα όμολογα κατά τεκμήριο έργα, έντυπα (*Σχολείων των ντελικάτων έραστών*, *Έρωτος αποτελέσματα*) και μη (άνώνυμη, άποσπασματικά παραδομένη φαναριώτικη έρωτική ιστορία, που άνακοινώθηκε πρόσφατα από τον Δ. Ι. Πολέμη).¹⁹

Σε ό,τι αφορά το γραμματειακό είδος του κειμένου θά εικάζαμε πώς το πιθανότερο είναι να άνηκει είτε στην ιστορική ή «ψευδοϊστορική» και άνεκδοτική διήγηση για τον βίο και τις περιπέτειες ύπαρκτων ή θεωρούμενων ως ύπαρκτων προσώπων, είτε στην εξίσου συνηθισμένη, άμιγέστερα πλασματική (μυθιστορική) έρωτική-περιπετειώδη διήγηση.²⁰ άλλωστε τά δύο

16. A.S.V., *Riformatori dello Studio de Padova*, φ. 333, άρ. 591, δ.π. (σημ. 10).

Θυμίζω, επίσης, πώς κύριο όνομα πρωταγωνιστή σε γενική, συνοδευόμενο από όνομαστική πληθυντικού, άπαντά και στον τίτλο του πεζού, περιπετειώδους-δοκιμακού «μυθιστορήματος» *Φιλοθέου πάρεργα* (1716-8) του Νικόλαου Μαυροκορδάτου, που πρωτοτυπώνεται επίσης το 1800, στη Βιέννη.

17. Όπως, π.χ., *Η Βοσκοπούλα των Άλπεων*, έμμετρο ελληνική μετάφραση σε τροχαϊκούς δεκαπεντασύλλαβους με ένθετα (φαναριώτικα) «τραγούδια» σε ποικίλα μέτρα, που άποδίδει άπευθείας από τα γαλλικά την πεζή «ήθικη διήγηση» του άββ Marmontel.

18. Όπως, π.χ., το *Άραβικόν Μυθολογικόν και ή Νέα Χαλίμα*, πεζές ελληνικές μεταφράσεις, που άποδίδουν, μέσω Ιταλικών ένδιαμέσων, την άποκλιστικά πεζή μορφή των γαλλικών *Mille et une nuits*, *Mille et un jours* των Galland και Pétis de la Croix, οί όποιοι δεν διατήρησαν τη μικτή μορφή των άραβικών και ανατολικών προτύπων τους.

19. Για την πρόδρομη αυτή άνακοίνωση βλ. τον τόμο *Άπό τον Λέανδρο στον Λουκή Λάρα...*, δ.π. (σημ. 7), σσ. 315-343 («Ένα αισθηματικό άφήγημα του 1793»).

20. Για το συνήθως μικτό, μορφικά, είδος hikāya (και κάποιες κατηγορίες του, π.χ. sergüzešt κ.ά.) βλ. το σχετικό άρθρο στη νέα έκδοση της *Έγκυκλοπαίδειας του Ίσλάμ* (H. A. R. Gibb, κ.ά. και, άργότερα, E. Bosworth κ.ά., έπιμ., *The Encyclopaedia of Islam/ Encyclopédie de l' Islam*, Λέιντεν/Παρίσι 1960 κ.έ. [στό έξής: *ΕΙ*], τόμ. 3, άνατύπ. 1986, σσ. 366-378), καθώς και τη βιβλιογραφία που περιλαμβάνεται στα άρθρα μου «Η σπασμωδική συγκριτική γραμματολογία του Νέου Έλληνισμού...», «Άπό τά Έρωτος αποτελέσματα του Ί. Καρατζά ως τον Θέροσανδρο του Ε. Φραγκούδη...», «Όθωμανικά συμπεραζόμενα της ελληνικής έντυπης πεζογραφίας...», δ.π. (σημ. 7).

αυτά είδη συχνά ἀλληλεπηρεάζονται ἢ καὶ συμφύρονται, ὄχι μόνο στὴν τουρκικὴ ρεαλιστικὴ ἢ ρομαντικὴ λογοτεχνία τῶν «βιογραφιῶν» γιὰ ἐρραστῆς-ποιητῆς («ἀσικηδες», *‘āshik, āsik*), ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες μεσαιωνικὲς καὶ νεότερες γραμματεῖες, ὅπως ἡ ἑλληνικὴ (ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν λογοτεχνικῶν πραγματευσῶν γιὰ τὸν Μέγα Ἀλέξανδρο, τὸν Βασίλειο Διγενὴ Ἀκρίτη, τὸν Ἀχιλλέα, τὸν Βελισάριο κ.ἄ.).

Τέλος, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ πρόσωπα τοῦ τίτλου καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς ἐνιαίας ἀφήγησης, ἢ τῶν δύο ἀφηγήσεων, πού πρέπει νὰ περιλάμβανε ἡ μετάφραση, θὰ εἰκάσαμε τὰ ἑξῆς:

Ἐάν τὰ ὀνόματα αὐτὰ δὲν παραπέμπουν σὲ πλασματικὰ ἢ καθαρὰ λογοτεχνικὰ πρόσωπα, ἢ ἀλήθεια εἶναι πῶς στὸν ὀθωμανικὸ ἱστορικὸ (καὶ γραμματειακὸ) χῶρο πρὶν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ. δὲν εἶναι πολλὰ τὰ γνωστὰ πρόσωπα πού τὰ φέρουν, καὶ πού θὰ μποροῦσαν νὰ διεκδικήσουν, μὲ τὴν προσωπικότητά ἢ τὸ ἔργο τους, τὴ μνημείωση σὲ κείμενα κατὰ τεκμήριο λογοτεχνικά. Ἀπὸ τὰ πρόσωπα αὐτὰ ξεχωρίζουν ὁ ποιητῆς καὶ μυθιστολιστῆς στοχαστῆς τοῦ τέλους τοῦ 14ου αἰ. καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 15ου αἰ. Refī’ī (Ρεφί’ι ἢ Rifā’ī (Ριφα’ί) καὶ ἡ λυρική ποιήτρια τοῦ τέλους τοῦ 15ου αἰ. καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰ. Mihr-i Māh/Mihr-u-Māh, ἐπονομαζόμενη καὶ Fahrūnnisa, ἀλλὰ γνωστότερη ὡς Mihrī Hanım ἢ Mihrī Khātūn/Hatun (Μιχρί Χατούν).²¹

Ὁ πρῶτος, γιὰ τὸν ὁποῖο γνωρίζουμε λίγα στοιχεῖα, κυρίως ἀπὸ τὶς αὐτοβιογραφικὲς παρεκβάσεις τῶν ἔργων του γιὰ τὴν περίοδο τῆς μαθητείας του, τὴν ἀποφασιστικὴ συνάντησή του μὲ τὸν δάσκαλό του Nesīmī, καὶ τὴν ἀποστολὴ του νὰ διαδώσει στὰ τουρκικὰ τὴν (ἰσλαμικὴ) ἀλήθεια στοὺς κατοίκους τῆς Ρωμανίας (τῆς βυζαντινῆς Μικρᾶς Ἀσίας), ἦταν ὁ σημαντικότερος, ὕστερα ἀπὸ τὸν Nesīmī, φιλοσοφικὸς-θρησκευτικὸς ποιητῆς καὶ

21. Ἄλλα γνωστὰ ὁμώνυμα πρόσωπα, πού θὰ μποροῦσαν νὰ εἶναι ὑποψήφια γιὰ τὶς διερευνησεῖς μας, εἶναι: ἀφενὸς ὁ πολὺ γνωστός, σύγχρονος μὲ τὴ Mihrī Khātūn, ὀθωμανὸς ἀνακρεοντικὸς καὶ βακχικὸς ποιητῆς Rewānī/Revānī (βλ. *ἜΙ*, τόμ. 8, 1994, σσ. 506-507), πού θὰ μποροῦσε κάλλιστα νὰ συνδυαστεῖ μὲ αὐτὴν, ἂν δὲν ὑπῆρχε ἡ ἠχητικὴ διαφοροποίησις τοῦ ὀνόματός του (σὲ σχέση μὲ τὸν τύπο τῆς γενικῆς πού σημειώνει ὁ Ἰ. Λίτινος: Rhexphæ-Rhexvanæ; ἀφετέρου, πρόσωπα πού δὲν συνδέθηκαν, ἀπ’ ὅσο ξέρω, μὲ θρύλους ἢ λογοτεχνικὲς ἀπηγήσεις, ὅπως ἡ κόρη τοῦ Σουλεϊμάν τοῦ Μεγαλοπρεποῦς Mihr-u-māh ἢ Mihr-i Māh Sulṭān (1605 αἰ., πέθ. στίς 25.1.1578), πού ἦταν διάσημη περισσότερο γιὰ τὰ θρησκευτικὰ τῆς κτίσματα καὶ λιγότερο γιὰ τὸν ἄτυχο γάμο της μὲ τὸν μεγάλο βεζίρη Rustem πασά, καὶ ὁ πολὺ μεταγενέστερος, ἐλάσσων ποιητῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ. Ahmed Refī’ā Efendī (βλ. τὰ ὁμώνυμα λήμματα στὴν *ἜΙ*, στὴν *ΕΙ*, Μ. Th. Houtsma κ.ἄ., ἐπιμ., *E. J. Brill’s First Encyclopaedia of Islam 1913-1936*, ἀνατύπ. Λέιντεν-Νέα Ὑόρκη-Κολεγέγρη-Κολωνία 1987, τόμ. 5, σ. 485, καὶ στοῦ E. J. W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, ἀνατύπ. Λονδίνο 1965, τόμ. 4, σ. 211 κ.ἑ.). Φυσικά, τὰ ὀθωμανικὰ καὶ τὰ περιόπου ὁμόηχα ἢ παραπλήσια ἀραβικὰ ὀνόματα καὶ ἐπώνυμα ἀφθονοῦν: Rafī’, Rāfī’ī, Refet, Refī’, Refik, Rifā’a, Rifā’ī/Rifā’ī, Rifī’ī κ.ἄ.

ἐκλαϊκευτής τῆς ὀσμаниκῆς αἴρεσης τῶν Χουρουφίδων (Hurūfī,-iyya) ἡ ὀποία, ὕστερα ἀπὸ τὴν καταδιωξή τῆς ἀπὸ τοὺς σουνίτες, ἄσκησε εὐρύτερη ἐπίδραση μέσω τοῦ κινήματος τῶν Μπεκτασήδων (τὴν τολμηρὴ καὶ δαιδαλώδη συμβολικὴ τῶν Χουρουφίδων γιὰ τὰ ὄνματα, τὰ γράμματα καὶ τοὺς ἀριθμοὺς τὴν ξανάφερονε πρόσφατα στὸ προσκίηνιο τὸ μισοχριστιανικὸ μυθιστόρημα *Τὸ μαῦρο βιβλίον* τοῦ Orhan Pamuk).²²

Γιὰ τὴ δευτέρη γνωρίζουμε περισσότερα βιογραφικὰ στοιχεῖα, καὶ τὸ ἔργο τῆς ἔχει μελετηθεῖ περισσότερο.²³ Ἐΐσησε στὰ χρόνια τῶν διαδόχων τοῦ Μεχμέτ Β΄ καὶ στὴν ἐποχὴ τῶν σημαντικῶν ποιητῶν Ahmed pasā, δευτέρου γιοῦ τοῦ Βαγιαζίτ (πέθ. 1496), καὶ Nedjātī (πέθ. 1509), ἦταν μορφωμένη κόρη ἑνὸς καδὴ τῆς Ἀμάσειας καὶ στὴν πόλη αὐτὴ πέρασε ὅλα τὰ χρόνια τῆς, μέσα σ' ἕνα περιβάλλον πού ἐπιτιμοῦσε καὶ καλλιεργοῦσε τὴ λυρική καὶ ἐρωτικὴ ποίηση, καὶ δὲν ἀπέκλειε ἀπὸ αὐτὴν τίς κοπέλες καὶ τίς κυρίες τοῦ γυναικωνίτη· ἂν καὶ ἔγραψε ποιήματα παθιασμένης ὅσο καὶ κρυπτογραφημένης ἀγάπης καὶ κεραυνοβόλου ἔρωτα, κυρίως γιὰ τίς φεγγαροφώτιστες νύχτες τῶν φλογερῶν τῆς ἀναπολήσεως, καθὼς καὶ γενναίους στίχους πού ὑπερασπίζονται τίς γυναῖκες ἢ ἀφήνουν ἐλευθερὴ καὶ ἀκαταπίεστη τὴν ἔκφραση τῆς γυναικειᾶς ψυχῆς, δὲν ἔπαυε νὰ τονίζει τὸ ἀγνό καὶ ἐνάρετο αἰσθημά τους, καὶ λέγεται πὼς, παρόλο πού ἦταν ὡραία καὶ εἶχε ἐρωτικὸ ταμπεραμέντο, πέθανε, παρὰ τίς ἀνατολίτικες συνήθειες, ἀνύμφευτη καὶ παρθένα, ἔχοντας ζήσει ζωὴ ἠθικὰ ἀνεπὶληπτη· οἱ πλούσιες παραδόσεις πού ἀφοροῦν αὐτὴ τὴ «Σαπφὴ τῶν Ὀθωμανῶν» (καὶ συμπεριλαμβάνονται ἀκόμη καὶ στὸ πολὺ γνωστὸ ταξιδιωτικὸ τοῦ Ewliyā Çelebi) ἀναφέρονται σὲ πολλοὺς σφοδροὺς ἐρωτῆς τῆς (μὲ τὸν İskender Çelebi, γιὸ τοῦ περιφημοῦ Sinān pasā, μὲ τὸν ὀνομαστὸ συμπολίτη τῆς καὶ ποιητῆ Mü'eyyed-zāde 'Abd al-Rahmān Çelebi, μὲ τὸν ἐλάσσονα ποιητῆ Gūwahī, κ.ἄ.), ἀλλὰ καὶ σὲ αἰσθήματα πού ἐνέπνευσε σὲ ἄλλους (ὀπως ὁ Ghiyās-ud-Din ἢ Paşa Çelebi). Τὰ ποιήματά τῆς ἐντυπωσίαζαν πολὺ τοὺς συγχρόνους τῆς,

22. Γιὰ τὸν Refī'ī βλ. E. J. W. Gibb, ὁ.π. (σημ. 21), τόμ. 1, σσ. 336 κ.έ., 369 κ.έ.; W. Björkman, «Die klassisch-osmanische Literatur», στῶν L. Bazin κ.ἄ. (ἐπιμ.), *Philologiae turcicae fundamenta*, τόμ. 2, Aquis Mattiacis [Wiesbaden] 1964, σ. 424, καὶ τὰ ὁμώνυμα ἄρθρα στὶς ἐγκυκλοπαίδειες *EI*, ὁ.π. (σημ. 21), τόμ. 3, σ. 1231· *EI*, ὁ.π. (σημ. 20), τόμ. 8, σσ. 480-481 (ἄρθρα τοῦ W. Björkman), *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi...*, τόμ. 7, Κωνσταντινούπολη 1990, σ. 330.

23. Γιὰ τὴ Mihri Khātūn (περ. 1456-ὕστερα ἀπὸ τὸν Μάρτιο τοῦ 1512) βλ. Dora d'Istria, *La poésie des Ottomans*, Παρίσι 1877, σσ. 157-162· E. J. W. Gibb, ὁ.π. (σημ. 21), τόμ. 2, σσ. 123-135· W. Björkman, «Die klassisch-osmanische Literatur», ὁ.π. (σημ. 22), σσ. 435-436· A. Bombaci, *Histoire de la littérature turque* (μτφρ. I. Melikoff), Παρίσι 1988, σ. 277· τὰ ὁμώνυμα ἄρθρα στὶς ἐγκυκλοπαίδειες *EI*, ὁ.π. (σημ. 21), τόμ. 3, σσ. 565-566· *EI*, ὁ.π. (σημ. 20), τόμ. 7, σσ. 23-24 (ἄρθρα τῶν Th. Menzel καὶ E. G. Ambros)· *Türk Ansiklopedisi...*, τόμ. 24, Ἔγκυρα 1976, σσ. 153-154· *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi...*, τόμ. 6, Κωνσταντινούπολη 1985, σσ. 331-331· A. Özkırmlı (ἐπιμ.), *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, τόμ. 3, σσ. 853-854.

ἀλλὰ καὶ τὴν κατοπινὴ ὀθωμανικὴ παράδοση, πού, ὅπως καὶ ἡ σύγχρονη ἔρευνα, τὴ θεωρεῖ μίαν ἀπὸ τὶς σημαντικότερες ποιήτριες τῆς τουρκικῆς γραμματείας: μολοντοὶ παρουσιάζουν καὶ ὀφειλές σὲ κάποιες ρητορικές συμβάσεις, διακρίνονται γιὰ τὴ φυσικότητα, τὴν ἀπλότητα καὶ τὴν εἰλικρίνεια, τὴν αὐθορμησία, τὴ φρεσκάδα καὶ τὴ δύναμή τους.

Ὡστόσο, ἂν τὰ πρόσωπα τῆς ἑλληνικῆς μετάφρασης ταυτίζονται μὲ τοὺς δύο αὐτοὺς ποιητὲς πού ἀπέχουν ἕναν αἰῶνα μεταξὺ τους, καὶ ἂν, βέβαια, ἔχουμε ἐνιαία διήγηση πού τοὺς ἐμπλέκει, καὶ ὄχι δύο ξεχωριστὲς ἱστορίες, τότε μένει νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ σύνδεσή τους. Ὀφείλεται, ἄραγε, σὲ ἄγνωστη, σὲ μᾶς, ἀναχρονιστικὴ σύναψη, στὴν ὁποία εἶχε ἤδη προχωρήσει ἡ προγενέστερη προφορικὴ ἢ χειρόγραφη ὀθωμανικὴ παράδοση, σύναψη πού εἰλόγα θὰ ἦταν γνωστὴ στοὺς μορφωμένους καὶ πολὺγλωσσους Φαναριώτες τοῦ Τουρκοκρατούμενου Ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν Παραδουνάβειων Ἡγεμονιῶν, καλοὺς καὶ ἀπὸ πρῶτο χέρι γνώστες τῶν ἀνατολικῶν λογοτεχνιῶν;²⁴ Ἡ μήπως ὀφείλεται σὲ νεότερη πρωτοβουλία σύνδεσης δύο «βίων», ἐνὸς ποιητῆ τῆς θείας καὶ μυστικῆς ἀγάπης καὶ μιᾶς ποιήτριας τοῦ ἀνθρώπινου καὶ διαχρητικῶ ἔρωτα, σὲ ἠθικοδιδασκτικὴ διήγηση ἢ διηγήσεις; Ὅπως καὶ νὰ ἔχει, μέσα στὴ δεκαετία πού γνώρισε τὴν κορυφωση τῶν φαναριώτικων στιχουργημάτων καὶ ἀνθολογιῶν, τὴν ἔντυπὴ ἐπιτυχία τῶν ἐρωτικῶν-διδασκτικῶν διηγημάτων τοῦ Ρήγα καὶ τοῦ Ἰωάννη Καρατζᾶ, καὶ τὴν πολὺτομὴ συνέχεια τῶν Παραμυθιῶν τῆς Χαλιμᾶς, μιὰ συνδυαστικὴ ἢ ταυτόχρονη προβολὴ δύο αἰσθαντικῶν ὅσο καὶ «ἠθικὰ ἄκαμπτων» ποιητικῶν παραδειγμάτων τῆς ἐγγύριας (μικρασιατικῆς, ἔστω καὶ ὀθωμανικῆς) παράδοσης θὰ ἦταν κάτι ἀπόλυτα νοητό. Ἕνας τέτοιος κοινὸς ἄξονας φαίνεται, ἄλλωστε, πὼς θὰ ἦταν ἀρκετὸς καὶ γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον ἐνὸς ἐπεκτατικῶ βενετικῶ τυπογραφείου τῆς ἐποχῆς, ὅπως εἶναι ὁ οἶκος Θεοδοσίου στὰ 1800-1,²⁵ πού ἴσως δὲν περιορίστηκε νὰ προχωρήσει σὲ ἀνατύπωση βενεζικῶν ἐπιτυχιῶν, ὅπως οἱ κωμωδίες τοῦ Goldoni, τὰ Ἑρωτος ἀποτελέσματα καὶ ἡ Νέα Χαλι-

24. Ἀνάμεσα στὴ νεότερη βιβλιογραφία βλ. καὶ τὰ ἄρθρα τῶν Ν. Σβορώνου, «Μιὰ χειρόγραφη ἀνθολογία (μομογαγιά) μὲ τραγοῦδια ἑλληνικὰ καὶ τουρκικὰ καὶ δύο ἔθνικα στιχουργήματα», στὸν τόμο *Ἑλληνογαλλικά...* ὅ.π. (σημ. 11), σσ. 599-621· Μ. Kappler, «I "Giovani Fanarioti" e le anthologie di canzoni ottomane», *Annali di Cà Foscari* 30 3/S. Ο. 22 (1991), σσ. 5-37.

25. Γιὰ τὴν ἐξαιρετικὰ μεγάλη αὐξηση τῶν ἐκδόσεων στὰ χρόνια αὐτὰ καὶ γιὰ τὴ σύγχρονη προσπάθεια ἀνακαίνισης τοῦ τυπογραφείου, πού εἶχε διακριθεῖ καὶ παλαιότερα γιὰ τὸ ἀνοιγμὰ του καὶ στὸ μὴ ἑλληνόγλωσσο βιβλίον (σλαβικὸ, ἄρμενικὸ, «γραικο-τουρκικὸ» καί, ὀποραδικά, «γραικολατινικὸ» καὶ ἰταλικὸ), βλ. Γ. Σ. Πλουμίδης, ὅ.π. (σημ. 10) σσ. 48, 93· πρβ., ἐπίσης, τὶς ἐργασίες μου «Νέα στοιχεῖα γιὰ ἑλληνικὰ ἐντυπα τοῦ 18. αἰῶνα: Ἐνδειξεις τοῦ βενετικῶ ἄρχεαρχικῶ ὕλικου», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 22 (1984), σσ. 233-250· «Ξενόγλωσσες ἐκδόσεις ἑλληνικῶν τυπογραφείων τῆς Βενετίας. Συμπληρωματικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν 18ο αἰῶνα», *Ἑλληνικά* 41 (1990), σσ. 287-311.

μά,²⁶ αλλά σκέφτηκε και νά συνδέσει τὴν ἀστική Ἀμάσεια μὲ τὶς ποιμενικὲς Ἔλπεις, ἐκδίδοντας ταυτόχρονα μιὰ μετάφραση ἀπὸ τὰ τουρκικὰ καὶ τὴ μετάφραση τῆς γαλλικῆς *Βοσκοπούλας τῶν Ἐλλέων*, ἡ ὁποία ἦταν, σύμφωνα μὲ τὸ προλογικὸ σημείωμα τοῦ Ρήγα, συγγραφέα φλογεροῦ μὰ καὶ εὐαίσθητου ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴ διάσταση τῶν μεταφρασμάτων του, «Ἠθικὴ διήγησις... ἐν ἧ ὡς <εἶς> ἔσοπτρον εἰκονίζεται ἡ γυναικεῖα σωφροσύνη».

Καὶ κάτι τελευταῖο: Ἐάν καὶ ποιήματα τοῦ Refī'ī/Rifā'ī καὶ τῆς Mihri Khātūn ἢ πληροφορίες γι' αὐτοὺς κυκλοφοροῦσαν μέσα στὴν τουρκικὴ χειρόγραφη παράδοση, σὲ χειρόγραφες ποιητικὲς ἀνθολογίες (μισμαγιές: macnu'a/mecmua) καὶ σὲ ἄλλα ἔργα (τὸ παλαιότερο γνωστὸ χφ τοῦ ταξιδιωτικοῦ τοῦ Ewliyā Çelebi εἶναι, π.χ., τοῦ 1770-1), κανένα ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν δύο συγγραφέων καὶ καμιὰ διήγησις γιὰ κάποιον ἀπὸ αὐτοὺς δέν εἶχε ἐκδοθεῖ, ὡς τὸ 1800, στὸ πρωτότυπο ἢ σὲ ἄλλη γλῶσσα. Ἐάν, λοιπόν, τὰ κύρια ὀνόματα τοῦ τίτλου τῆς ἐλληνικῆς ἐκδόσεως πού ἐπισημάναμε παραπάνω ταυτίζονται μὲ τὰ δύο αὐτὰ ἱστορικὰ πρόσωπα, ἡ ἀβιβλιογράφητὴ αὐτὴ καὶ λανθάνουσα σήμερα μετάφρασις, πού πιθανότατα ἐμπεριείχε καὶ ποιητικὸ ὕλικό, ἐνδέχεται νά ἀποτελεῖ ὄχι μόνον τὴν πρώτη ἐλληνικὴ ἐντυπὴ μετάφρασις ἔργου/ἔργων τῆς τουρκικῆς λογοτεχνίας, ἀλλὰ καὶ τὴν πρώτη ἐντυπὴ μετάφρασις κειμένων τῶν συγκεκριμένων ὀθωμανῶν ποιητῶν σὲ παγκόσμια κλίμακα, πολὺ πρὶν ἀπὸ ἄλλες μεταφράσεις τους ἢ ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις ἔργων τους στὸ πρωτότυπο (1844 κ.έ.).

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

26. Βλ. παραπάνω, σημ. 10.

Tempor ac confusio nihil contineri contrarium Ortho-
doxæ Religioni, bonis moribus ac Principibus in hijce

Libris : primi titulus est Lapponella Belle Alpi

e Galliæ perenne in Græciam translata,

aliterius, Invensus Rhephæ & Michæ

e Taurarum ißomate in Græciam translata.

Adus Septentris M D C C C Venetiis.

Johannes Litinus C. R.